

Identitat i multiculturalitat. Una mirada filosòfica

Joan CUSCÓ i CLARASÓ

El tema que ens ocupa té una gran dificultat. Primer, perquè és molt nou (el nostre món és de les societats més barrejades i interrelacionades de la història). (Forte; 2007; Terricabras; 2018). En altres paraules, perquè entre allò que passava a les dècades del 1960 i 1970 i el que passa a partir de la dècada del 1990 al voltant d'aquests temes ha canviat profundament. Segon, perquè tot i el poc temps de circulació dels conceptes que ara ens ocupen s'ha generat molta teoria, molt diversa i, fins i tot, oposada. Tercer, perquè implica àmbits ben diversos i de maneres diferents (des de l'àmbit educatiu fins al polític i al jurídic).

Fetes aquestes tres constatacions, intentarem penetrar en el nus del tema. De fet, si allò que cal fer és una mirada des de la filosofia, pertoca, primer, centrar-nos en els mots, que no és poca cosa. La filosofia treballa amb paraules i a partir d'elles intenta organitzar un discurs que serveixi per aclarir i per aclarir-nos. Per tant, en segon lloc, cal que aquest treball sobre els mots sigui la porta d'accés a una visió adequada del tema i d'una visió d'allò que som que és, fet i fet, el tema sobre el qual basculen els conceptes d'identitat i de multiculturalitat. Dos conceptes que per a nosaltres són inseparables. La identitat i el multiculturalisme són dos termes que cal analitzar conjuntament ja que ambdós conformen allò que són la individualitat i la col·lectivitat. I és que si anem al diccionari trobarem que quan hom defineix *multiculturalitat* (o el *multiculturalisme*) estableix que es tracta de la coexistència o convivència enriquidora en un mateix espai o territori de més d'una cultura i, per tant, d'identitats també diverses (Taylor; 1992). Ara bé: primer, cal tenir en compte que per tal que aquesta convivència sigui enriquidora cal que s'hi pugui desplegar la interculturalitat com a procés de coneixement, diàleg i acció en comú. Segon, cal copsar que el multiculturalisme no ens aboca al relativisme cultural. Tot el contrari. La convivència no implica un relativisme sinó fets i actituds més complexes com: el diàleg, la tolerància i la pluralitat, els quals s'han d'articular en diversos àmbits dins un mateix territori (a través dels drets ciutadans, d'estratègies de col·laboració,...). I impliquen actituds i aspectes col·lectius i actituds i

disposicions individuals. Així mateix, estem d'acord que aquest conjunt de temes s'oposen o han de lluitar contra el racisme i la xenofòbia i contra la imposició, l'assimilació o l'exclusió social; però tampoc no podem pretendre convertir-ho en una mera política d'aparició de la diversitat (diversitat causada per la diferència i no pas per la desigualtat, és clar) o, en altres paraules, d'expressió de les múltiples particularitats que conviuen en un mateix territori, la qual cosa ens aboca, finalment, a un món fragmentat, en el qual la indiferència substitueix el diàleg i la tolerància és mera coexistència (diguem-ne *atolerància*).² Certament, doncs, hi ha d'haver un marc ciutadà que garanteixi unes regles de convivència mínimes i comunes (drets i deures ciutadans). És a dir, una igualtat que no és uniformitat. Però amb això no anem al fons de la qüestió.

Com veuen, el tema és ampli, hi ha una multitud de conceptes que cal precisar i obre un munt de portes i de temes. I no podem pretendre tractar-los tots, amb la cura que seria necessària, en una intervenció com la que ara proposem. En conseqüència, delimitarem la nostra intervenció als conceptes d'identitat i de multiculturalitat sabent que aquest enfoc ens porta a analitzar la interculturalitat (que és un procés i un projecte on la identitat i la multiculturalitat es posen a caminar) i implica, almenys, tres àmbits: primer, el d'allò que som (individualment i col·lectiva); segon, el del lloc on vivim i, tercer, el de la comunitat que sentim com a pròpia. En altres paraules: les identitats, la ciutadana i la pertinença cultural.

Identitat/s

Una visió simple sobre allò que és la identitat és la que se sustenta en una lògica binària, segons la qual: "A és A". Aquesta és la mirada que hem de canviar ja que en la realitat les coses mai no són d'un color (blanques o negres), perquè: primer, al mateix temps que hi tenen una identitat (o un espai propi i autònom i una manera d'ésser) no poden entendre's sense el seu context (diguem-ne "situació", pel cas de l'ésser humà) ni desprendre's d'ell (i per això diem que estan plenes de tonalitats) i; segon, perquè estan vives (en moviment). De la seva banda, la multiculturalitat tampoc no es pot reduir a una equació que ens digui que és "la suma de moltes A" (la convivència jurídica i social de múltiples identitats culturals). En conseqüència, el primer que ens hem de treure del cap és parlar que els humans tenim múltiples identitats (que és una cosa molt habitual) perquè aleshores voldria dir que hi ha una sèrie d'identitats tancades i rígides i aïllades entre elles, i tampoc no podem entendre la societat multicultural amb aquesta mateixa lògica ja que, aleshores, parlariem d'una mera acumulació de cultures tancades i aïllades que ocupen un mateix territori. Tot plegat, doncs, seria, si fos així (tant en l'àmbit provat com en el col·lectiu) molt esquizofrènic (i, per tant, gens apte per a la interculturalitat).

La identitat (individual i col·lectiva) i la cultura són fenòmens o processos vius, oberts i en estreta relació amb el seu entorn o context. (Oriol; 1975) Són la manera de ser i de fer-se humans que malgrat que les podem identificar per les seves característiques singulars canvien constantment i interaccionen constantment. Un exemple que ens pot servir per il·lustrar aquesta afirmació és el de les llengües. La *llengua* és els seus dialectes, acumula una història (tradicció) i es desplega en un territori generant una visió en comú i un espai de diàleg i de comunicació. Les llengües, deia el lingüista Jesús Tusón, han fet possible el desplegament

de la humanitat i són, com les identitats i les cultures, objectes delicats. (Tusón; 2001 i 2002) Certament, no és el lloc d'entrar a fer una anàlisi del que són la identitat i la cultura, però aquestes tres idees que acabem d'esmentar són essencials pel tema que ens ocupa. La identitat i la cultura són processos amb continuïtat i amb canvi constant, les identitats individuals i les col·lectives existeixen i són les que han generat la pluralitat i la diversitat dins la humanitat i les identitats i les cultures tenen territoris on es despleguen lligades a factors climàtics, etc. Per tant, les identitats individuals i les col·lectives són obertes i s'enriqueixen i es transformen en i des del diàleg mutu. (Però el diàleg no és una cosa fàcil i no es redueix a un mer pacte o punt d'encontre.)

A la identitat i a la cultura els passa el mateix que al cos humà (que, fet i fet, és el nucli al voltant del qual es generen la identitat, la cultura i la consciència): que al llarg de la vida canvia constantment i de forma radical però sempre estem segurs que és *el nostre cos*. Això vol dir que la identitat humana és biocultural i aquest fet, que se sol dir amb força lleugeresa, implica: primer, que l'aparició de la parla és biològica però que la de la lectura és clarament cultural (i ambdues afavoreixen les relacions socials, per exemple). Segon, que el cervell es desplega d'acord amb la cultura: cada cervell és únic i s'organitza en i des de la seva interacció amb l'entorn. Així, un cervell cultivat és més capaç de fer evolucionar i revolucionar la pròpia ment i un bon entorn afavoreix la creativitat i el seu desenvolupament i un entorn negatiu no. (Bueno; 2019; Mora; 2020)

Les identitats col·lectives existeixen però mai no poden ser tancades (tot i que tendeixen a tancar-se en un entorn hostil). Les identitats individuals es relliguen amb les identitats col·lectives però no en depenen d'una forma determinística i lineal (i també són més atomitzades quan manen la por, la ira o l'estrès). Així mateix, quan hom es trasllada a un territori amb una altra cultura tendeix a reforçar la pròpia identitat i, tot i que no és dolent que ho faci, cal que eviti l'aïllament o l'autoreferencialitat. I que tingui en compte que en la societat d'origen aquella cultura que ell porta no és tancada sinó que seguirà canviant i evolucionant. Perquè totes les cultures i identitats són en moviment i en evolució i, com el cos humà, viuen al mateix temps que estan morint. Això vol dir, que per a passar d'un multiculturalisme passiu a un interculturalisme actiu cal que totes les parts siguin conscients d'aquests fets. El primer, doncs, és prendre consciència de la corresponsabilitat que tots assumim.

Consciència

La identitat i la cultura comparteixen un tret comú: la consciència. Tenir consciència del món, de mi mateix i dels altres. I la consciència tampoc no és una cosa prefigurada ni tancada. Tenir consciència és comprendre qui soc i el món on visc, conèixer i reconèixer-me. I, evidentment, hi ha moltes maneres de treballar en pro del coneixement i del reconeixement.

Cap identitat és d'una sola peça ni pot ser tancada si vol tenir vida pròpia. Cap identitat no viu aïllada. Cap identitat no respon a una essència (tot i que crea una memòria i una tradició). En les nostres societats hi conviuen múltiples identitats col·lectives i, en i per elles, múltiples identitats individuals que mostren la pluralitat de cada col·lectivitat. Per això cal tenir consciència d'allò que som i, també, consciència crítica d'aquesta pluralitat. Educar en la

consciència crítica, en el procés de constant formació i transformació que implica la vida humana i en el valor de la pluralitat per a la vida humana.

Ara, voldríem veure aquestes afirmacions des de tres conceptes actuals: *globalitat*, *globalització* i *globalisme*. La globalitat és un concepte que implica que tenim un món que coneixem, que no és infinit. Que és un marc de referència cultural, polític, econòmic... De la seva banda, la globalització és un projecte econòmic i polític d'Occident que agafa el món com a mercat d'operacions. Finalment, el globalisme és una manera de pensar que no perd de vista el tot. És a dir, que no se centra només en un coneixement minuciós d'allò més concret i específic sinó que vol una visió més holística de la realitat. La globalitat ens dona el marc de la consciència humana. La globalització permet que estiguem interconnectats i coneguem moltes coses i que al món tot sembli molt proper, i genera dues tendències oposades: primer, la homogeneïtzació (a través de continguts ideològics o culturals) i l'autoreferencialitat, per la qual a les xarxes només tenim la gent que té els nostres interessos o punts de vista o només consumim productes de la nostra cultura... El globalisme és una manera de pensar oberta a la complexitat.

Ara bé, hi ha actituds que no afavoreixen aquest tipus d'identitats i la convivència entre identitats i cultures i que en aquesta societat globalitzada hi són ben presents: la por i l'estrès. És evident que hi ha un problema que moltes vegades genera distorsió: la por, ja que ella foragita l'interès i el respecte. El coneixement i el reconeixement. I l'interès i el respecte només es fomenten en i des de la convivència. Del tracte en comú. Els valors no es transmeten a través de les lleis o de la teoria sinó en i des de la pràctica. Els valors s'han de viure. Això vol dir, en termes més tècnics, que cal trobar un nou equilibri entre allò polític i allò públic. Però la por ve intensificada pels efectes de la globalització i per la creixent *diversitat econòmica* o, en paraules menys correctes, pel creixement de les desigualtats i de la pobresa. L'estrès també genera aïllament, poques ganes de participar, poc temps per a comprendre, poca creativitat i capacitat crítica... La por i l'estrès ataquen el desplegament de la llibertat. (Sloterdijk; 2016)

Saber encaixar els tres conceptes (globalitat, globalització i globalisme) i saber combatre aquests estats ànims (la por i l'estrès) és important per avançar. Un repte paral·lel al repte jurídic i legal. Un repte cultural de primer ordre. Un repte per transformar una societat o ciutats de guetos intercomunicats en una societat que afavoreixi la transversalitat a través del coneixement i, sobretot, de generar llocs d'encontre i de treball en comú. Per això, quan hom escriu sobre unes noves generacions de ciutadans que, filles d'un sistema educatiu basat en la submissió a les necessitats del mercat laboral i econòmic, cada dia són més egoïstes i individualistes perquè els valors són el dinar com a criteri d'èxit i l'experiència emocional com a màxim valor acompanyada de la instrumentalització de l'educació, el desprestigi del pensament i de la creació. I, també, un model de convivència i de relacions basades en la rapidesa i el missatge breu i efímer, l'objectiu de la interculturalitat és molt difícil. L'apatia, el conformisme, el consumisme, la insolidaritat, l'individualisme, l'egocentrisme... són actituds que cal desactivar. Cal fomentar una visió en què hi ha vida més enllà del plaer instantani, de l'ambició laboral, de tu mateix, dels *likes* a les xarxes socials, dels teus aparells tecnològics i del teu equip de futbol.

Cruïlla de cultures

Farem, finalment, una darrera distinció entre *multiculturalisme* i *interculturalitat*. El multiculturalisme és, pròpiament, una corrent de normativització política i jurídica de la diversitat cultural. Del seu reconeixement i del seu respecte. La posada en escena de la diversitat com a valor en la vida humana. De la seva banda, la interculturalitat és la capacitat d'obrir espais d'interrelació dins la societat. És a dir, fer que els ciutadans es trobin fora dels espais de la feina i estableixin llaços d'amistat, emocionals i sentimentals. Si ens quedem en el primer terreny podem crear una societat sense gots comunicants. Mentre que la interculturalitat és la voluntat de fomentar aquests gots comunicants. Com ha dit Xavier Lluch, l'educació és un dels àmbits en què es pot fomentar aquesta *cultura intercultural*. No pas perquè l'escola ho hagi d'assumir tot, sinó perquè ella en sigui copartícip. No obstant això, a data d'avui, i com ell mateix diu, hem vessat moltes paraules i hem fet poca pràctica. (Lluch; 1995) També en la cultura catalana grups que permeten aquesta trobada són les colles castelleres i de falcons per la seva transversalitat social i de grups d'edat i per la seva creació de reptes en comú. No debades, ja hi ha hagut algun cap de colla d'origen magribí i ja hi ha tesis doctorals on es constata que hi naixen matrimonis de parelles interculturals i, sobretot, que s'hi generen dinàmiques de solidaritat i contra la desigualtat social. Per posar un exemple, direm que és més fàcil trobar feina a qui participa d'aquesta activitat ja que s'hi genera una xarxa de complicitat socialment transversal. Ara bé, habitualment, la cultura popular i tradicional se sol veure com a mer folklore.³

La interculturalitat es pot entendre sempre a partir del fet de l'existència en un mateix territori de dos o més cultures (on una o diverses són sovint fruit de la immigració), com la interacció (i eventual *integració*) d'aquestes diverses cultures. La diferència entre multiculturalitat i interculturalitat és que: en el primer cas hi ha diferents cultures, però no interactuen entre elles; i que, en el segon, es parla d'interculturalisme com una visió filosòfica i/o una acció (o proposició d'acció) política davant d'aquesta realitat multicultural. Certament, l'interculturalisme ha de ser volgut per totes les parts. No es pot imposar des de dalt. I és probable que moltes vegades es doni en activitats no predeterminades com a tals. No és pot dirigir des de dalt com es fa en el reconeixement jurídic o institucional de la multiculturalitat: s'ha de fomentar o d'acompanyar i implica que hi hagi una vida social rica. Això vol dir, una societat civil rica i ciutadans amb capacitat crítica.

Una vegada més, però, hem de dir que dos factors molt característics dels nostres dies i del nostre estil de vida hi juguen a la contra: la pressa (i amb ella l'estrès) i la por. La por, com hem vist, és un dels problemes en aquest procés civil, ja que provoca que cada individu i cada comunitat siguin més tancats i menys oberts, que hi hagi més rebuig i més sentiment de l'altre (mútuament) com a *estranger*. I en la nostra societat, la por cada dia hi és més present. De la seva banda, la pressa per guanyar diners i per a tota activitat humana (també en i per a les relacions socials) aboca al desconeixement i a l'autoreferencialitat (i en molts casos, acompanyats per la tecnologia, a l'aïllament).

Arribats en aquest punt, cal que anem tancant. El temps se'ns acaba. Cal constatar, com va ben escriure el biòleg Antoni Oriol Anguera, que en la vida humana res no és fàcil i tot es complica amb molta rapidesa. Al llarg dels segles *xix* i *xx*, autors com Karl Marx, Gilles

Deleuze i Judith Butler han posat l'accent en el fet que jo no puc ser sense l'altre i que jo també soc l'altre. Certament el problema del coneixement i del reconeixement és fonamental. I, com va dir Aristòtil, l'ésser humà és polític (tot i que les nostres megaciutats no compleixen amb els requisits que ell i Plató van establir, segons els quals cadascú ha de poder saber qui són els membres de la meua comunitat, ni que sigui de vista). El problema ha estat reflexionat des dels mateixos inicis de la modernitat, i fins avui. Sobta, per exemple, veure com coincideixen Michel de Montaigne i Antoni Oriol Anguera a dir que la personalitat humana no és merament racional i que és una integració de múltiples factors afectius, racionals i instintius. Montaigne, quan posa costat per costat els nadius americans amb els europeus, diu: "Podem, doncs, anomenar bàrbars aquells pobles amb relació a les regles de la raó però no pas en relació amb nosaltres, perquè els guanyem en tota mena de barbàrie." (Montaigne; 2015: 115) I també Goya va dibuixar un nadiu americà en un dels seus quaderns de dibuixos i gravats que no es van difondre durant la seva vida i en el qual escriu: "Salvaje, menos que otros." (Goya; 2020) És cert, doncs, que necessitem l'altre i que l'altre ens necessita. Però les coses humanes no són fàcils, repetim. I és cert que cal aprendre a parlar (conceptuar) bé per a comprendre bé, i tampoc no és fàcil. Cal adquirir consciència crítica. I és que com bé diu Julieta Piastro: "La noción de identidad es compleja y, por lo mismo, desde que comenzó su uso regular en la modernidad, y hasta nuestros días, ha existido la tentación de simplificarla dando cuenta de ella de una manera esencialista y reduccionista." (Piastro; 2019: 56) I certament, si fem aquesta reducció acabem precisament anant a la inversa de qualsevol projecte intercultural i de convivència. Ara bé, per refer les coses que no s'han fet bé i per poder avançar tampoc no podem partir de la visió reduccionista per negar la identitat mateixa, com ha fet François Jullien. (Jullien; 2017)

Epíleg obert

Arribats fins aquí, voldríem esbossar algunes conclusions. Hem fet una tasca de reflexió i d'aclariment de mots i de conceptes. De fet, encara avui en el discurs polític se sol utilitzar indistintament *multiculturalisme* i *interculturalisme*, per exemple. Per tant, cal que comencem a ser més curiosos en el llenguatge per obtenir una bona comprensió d'allò que parlem i d'allò que fem. En segon lloc, cal tenir molt en compte que la interculturalitat serà diferent en cada país o territori (les identitats i les cultures no són en abstracte). No hi ha una fórmula màgica ni única. Sempre és arrelada (en cada cultura, en el tipus de ciutats...). Tercer, cal tenir en compte que el fonament sobre el qual es basteix aquesta interculturalitat i el reconeixement de la pluralitat han de ser els drets humans i l'humanisme cosmopolita com a principi regulador de què parla Zarka (la singularitat humana com a reguladora de la diversitat). (Kymlicka; 1999 i Zarka: 2014) Quart, tenir molt clar que la interculturalitat és un element constitutiu de la cultura en ella mateixa (i la cultura ho és de la identitat que, al seu torn, coevoluciona amb la cultura i amb les altres identitats amb qui té contacte). (Todorov; 1988) Cinquè, defensar que la cultura d'acollida ha de fer possible no només el reconeixement de l'altre sinó que aquest altre pugui sentir-se membre del territori on desplega la seva vida i tingui eines per a la participació activa en la vida social, econòmica i cultural. Per tant, sisè, hi ha d'haver una integració. És a dir, una creació de comunitat (que no vol dir assimilació ni

homogeneïtzació però que ha de permetre que hi hagi moviment i vida cultural en i per al comú). (Touraine; 1995) Setè, copsar que l'estil de vida majoritari de les nostres societats no afavoreix la interculturalitat (ja que hi ha massa pressa i massa por). Vuitè, assumir el repte de compensar l'excés de teoria d'avui per un eixamplament de l'activitat pràctica. I això implica, novè, que tots (individualment i col·lectiva) hem de ser-ne agents no pot ser unidireccional. La diversitat és consubstancial a tota societat, cultura i identitat, però la globalització ha fet aquest fenomen més complex.

Acabàvem el paràgraf anterior reconeixent la complexitat del problema al llarg de tota la modernitat i en els nostres dies. Però això no és cap excusa per no afrontar-lo (tampoc els intents fallits d'interculturalitat que s'han fet en alguns països). I, com Will Kymlicka, ens agrada ser pessimistes a curt termini però optimistes a llarg termini.

Juan Cuscó i Clarasó, doctor en Filosofia i professor al Departament d'Història de l'Art, Facultat de Geografia i Història, Universitat de Barcelona

Bibliografia

- DAVID BUENO (2019) *Trenca-t'hi el cap. La cultura com a motor de la re-evolució cerebral*. Barcelona: Destino.
- MANUEL DELGADO (1998) *Diversitat i integració*. Barcelona: Empúries.
- JUAN MANUEL FORTE (2007) "Multiculturalismo, identidad y reconocimiento." *Thémata. Revista de Filosofía*, 39, 613-618.
- FRANCISCO DE GOYA (2020) *Cuaderno C*. Madrid: Museo del Prado / Skira.
- FRANÇOIS JULLIEN (2017) *La identidad cultural no existe*. Madrid: Taurus.
- WILL KYMLICKA (1999) *Ciudadanía multicultural: una teoría dels drets de les minories*. Barcelona: Proa.
- XAVIER LLUCH (1995) "Para buscar contenido a la educación intercultural." *Investigación en la Escuela*, 95, 69-81.
- MICHEL DE MONTAIGNE (2015) *Els caníbals*. Girona: Edicions de la L-L.
- FRANCISCO MORA (2020) *Neuroeducación y lectura*. Madrid: Alianza Editorial.
- ANTONI ORIOL (1975) *Psicología antropológica*. Mèxic: Editorial Trillas.
- JULIETA PIASTRO (2019) *Los lenguajes de la identidad. La subversión como creación*. Barcelona: Herder.
- PETER SLOTERDIJK (2016) *Estrès i llibertat*. Barcelona: Arcadia.
- CHARLES TAYLOR (1992) *Multiculturalism and the Politics of Recognition*. Princeton: Princeton University Press.
- JOSEP M. TERRICABRAS (2018) *Allò que som*. Barcelona. Edicions del 1984.
- Tzvetan Todorov (1988) *Cruce de culturas y mestizaje cultural*. Madrid: Júcar Universidad.
- ALAIN TOURAINE (1995) "¿Qué es una sociedad multicultural?" *Claves de la Razón Práctica*, 56, 14-25.
- JESÚS TUSÓN (2001) *Una imatge no val més que mil paraules. (Contra els tòpics)* Barcelona: Empúries.
- JESÚS TUSÓN (2002) *Mal de llengües*. Barcelona: Empúries.
- YVES CHARLES ZARCA (2014) *Refundar el cosmopolitisme*. Barcelona: Universitat de Barcelona Edicions.

Notes

- 1- Amb això volem diferenciar entre la diferència produïda per factors econòmics i la produïda per dinàmiques culturals. Certament, hi ha conflictes culturals, però molts altres conflictes que semblen identitaris i culturals tenen la seva arrel en la pobresa o en la injustícia. Cal, doncs, destriar el gra de la palla (en una societat que cada vegada sol assumir més la desigualtat com un fet *natural*). (Delgado; 1998).
- 2- És a dir, en una actitud d'indiferència envers la pluralitat i el veí. Així, si la *tolerància* és un valor positiu i la *intolerància* és un valor negatiu, la *atolerància* és un cas indefinit (de la mateixa manera que hom pot parlar d'una cosa o d'un fet legal, il·legal o al·legal).
- 3- És ben clar que en totes les cultures hi ha moltes pràctiques que permeten aquesta vivència en comú: aquest sentir-s'hi acceptats. Amb tot, la interculturalitat ha d'implicar més d'un àmbit, des de la cultura pròpiament dita fins al món laboral passant per l'escola, obrint espais on hom se senti i aprengui a ésser copartícep d'allò que hi passa (on opinar, decidir, influir, prendre i demanar responsabilitats...).